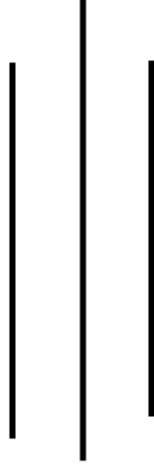

छुस्यावहाल (गुणाकर महाविहार)को कलात्मक भयालहरु

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मावविकी तथा समाजिकशास्त्र संकायअर्न्तगत
नेपाली इतिहास, संस्कृति तथा पुरातत्व विषयमा
स्नातकोत्तर उपाधिको आंशिक
परिपूर्तिको निमित्त
प्रस्तुत

शोध प्रवन्ध

प्रस्तोता
अमृता महर्जन
रोल नं. २८००६६
रजिष्ट्रेशन नं. ६-१-३८-५१-२००१
२०६५/६६

नेपाली इतिहास, संस्कृति तथा पुरातत्व केन्द्रीय विभाग
वि.सं. २०७० भाद्र
इ.सं २०१३ अगष्ट

सिफारिस-पत्र

श्री अमृता महर्जनले मेरो निर्देशनमा त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामानिकशास्त्र संकायअन्तर्गत नेपाली इतिहास, संस्कृति तथा पुरातत्व विषयको स्नातकोत्तर उपाधिको आंशिक परिपूर्तिका निमित्त “छुस्यावहाल (गुणाकर महाविहार)को कलात्मक भ्यालहरु” शीर्षकमा यो शोधप्रबन्ध तयार गर्नुभएको हो । म निजको कार्यबाट सन्तुष्ट छु, अतः प्रस्तुत शोधप्रबन्ध परीक्षण मूल्याङ्कनका निमित्त सिफारिश गर्दछु ।

.....
प्रा.डा. वीणा पौड्याल

शोधनिर्देशक

मिति :

कृतज्ञता ज्ञापन

प्रस्तुत “छुस्यावहाल (गुणाकर महाविहार)को कलात्मक भ्यालहरु” शीर्षकमा शोधपत्र लेख्न स्विकृति दिनुहुने नेपाली इतिहास, संस्कृति तथा पुरातत्व केन्द्रीय विभागका विभागीय प्रमुख प्रा.डा. धनबहादुर कुँवरज्यूमा हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

प्रस्तुत शोधप्रवन्धको तयारीमा सहयोग गर्नुहुने छुस्यावहालका संघका सदस्यहरु रेमरत्न वज्राचार्य, अच्युत वज्राचार्य र प्रत्येक पल्ट छुस्यावहालमा अध्ययनको लागि जाँदा भर्को नमानिकन साँचो खोलिदिनु हुने अन्जना वज्राचार्यप्रति आभार व्यक्त गर्दछु । विषयगत क्षेत्रका बारेमा प्रकाशित विभिन्न विद्वानहरुको ग्रन्थहरुबाट सहयोग प्राप्त भएको हुनाले अग्रज लेखकहरु प्रति कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । शोधपत्रको तयारीमा सहयोग गर्नुहुने शोध निर्देशक प्रा.डा. वीणा पौड्याल र नेपाली इतिहास, संस्कृति तथा पुरातत्व केन्द्रीय विभाग गुरुवर्गहरुमा हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । शोधपत्रको तयारीमा आवश्यक परामर्श तथा सुझाव दिनु हुने संस्कृतिविद् सत्यमोहन जोशी, विभिन्न पुस्तक उपलब्ध गराउनुहुने संशोधन मण्डलका प्रमुख महेशराज पन्त र बुंगमतीका सिकर्मीहरुलाई पनि धन्यवाद व्यक्त गर्दछु । साथै मलाई यस शोधपत्र तयार गर्नको लागि हौसला तथा मद्दत गर्नुहुने दाइ, दिदीहरु, मेरा प्यारा सहपाठी एवं सहयोगीहरु प्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

अमृता महर्जन

विषयसूची

	पृष्ठ
सिफारिस पत्र	
स्वीकृति पत्र	
कृतज्ञता ज्ञापन	
विषयसूची	क-घ
नक्सा	ङ
संक्षिप्त शब्दावली	च

अध्याय : एक

परिचय खण्ड

१.१ परिचय	१
१.२ समस्या कथन	२
१.३ अध्ययनका उद्देश्यहरु	३
१.४ अध्ययनका औचित्य	३
१.५ अध्ययनको सीमा	४
१.६ पूर्वसाहित्य समीक्षा	४
१.७ शोधविधि	९
१.७.१ प्राथमिक श्रोत	९
१.७.१.१ स्थलगत अवलोकन	९
१.७.१.२ अन्तरवार्ता वा वार्तालाप	९
१.७.२ द्वितीयक श्रोत	१०
१.७.२.१ पुस्तकालय अध्ययन	

अध्याय : दुई

छुस्यावहालको ऐतिहासिकता

२.१ परिचय	११
२.२ नेपालमा विहारको प्राचीनता	१३
२.२.१ विहारको अर्थ तथा प्राचीनता	१३
२.२.२ नेपालका प्राचीन विहारहरु	१४
२.३ विहार वास्तुशैली	१९
२.४ वहाल र वहिलको भिन्नता	२३
२.५ छुस्यावहालको प्राचीनता	२५
२.६ छुस्यावहालमा गरिने पूजा	२७
२.७ विभिन्न समयमा निर्माण भएका वास्तुकला	२९

अध्याय : तीन

विहारमा काष्ठकलाको प्रयोग

३.१ पृष्ठभूमि	३४
३.२ काष्ठकलाको प्रयोग र विहार वास्तुकला	३६
३.३ छुस्यावहालका काष्ठकलाहरु	४२
३.३.१ बुद्धमण्डल	४३
३.३.२ अक्षोभ्यको मूर्ति पछाडि रहेको बोधिवृक्ष	४३
३.३.३ काठका सिंह मूर्ति	४४
३.३.४ धर्मगण्डी	४४
३.३.५ काष्ठ चैत्य	४६
३.३.६ प्रज्ञापारमिता	४७
३.३.७ छुस्यावहालको टुंडालहरु	४७
३.३.८ तोरण	५१
३.३.८.१ मूल प्रवेशद्वारको तोरण	५३
३.३.८.२ मूल गन्धकुटीको तोरण	५४

३.३.७.३ गन्धकुटीको दाँया द्वारको तोरण	५६
३.३.८.४ मूल पूजाकोठाको तोरण	५६
३.३.८.५ पासुका भ्यालको तोरण	५७
३.३.८.६ गःभ्यालको तोरण	५७
३.३.९ ढोकाहरु	५८
३.३.९० स्तम्भहरु	६१
३.३.९१ फलैँचा	६२
३.३.९२ खोपाहरु	६२

अध्याय : चार

छुस्यावहालका कलात्मक भ्यालहरु

४.१ भ्यालको परिचय	६५
४.३ वास्तुकलाको प्रमुख अंग भ्यालहरु	७१
४.३ छुस्यावहालस्थित भ्यालहरु	७४
४.३.१ आँखीभ्याल	७५
४.३.२ पासुका भ्याल	७८
४.३.३ त्रिमुखी भ्याल	८२
४.३.४ फर्जी/नक्कली भ्याल	८३
४.३.५ गः भ्याल	८४
४.३.६ विमान भ्याल	८६
४.३.६.१ विमान भ्यालमा रहेका जाली	८८
४.३.६.१.१ विमान भ्यालको खापामा रहेको जाली	८८
४.३.६.१.२ विमान भ्यालको खापामा रहेको जाली	८९

अध्याय : पाँच

छुस्यावहालका भ्यालमा रहेका मूर्तिहरु

५.१ छुस्यावहालका भ्यालका मूर्तिहरु	९१
५.१.१ आँखीभ्यालका मूर्तिहरु	९१
५.१.२ पासुका भ्यालका मूर्तिहरु	९२

५.१.३ गः भ्यालका मूर्तिहरु	९३
५.१.४ विमान भ्यालका मूर्तिहरु	९४
५.१.४.१ विमान भ्यालको माथिल्लो भागका मूर्तिहरु	९४
५.१.४.२ विमान भ्यालको जालीका मूर्तिहरु	९५
५.१.४.३ काष्ठकलामा शाक्यमुनि बुद्धको जीवनी	९८
५.१.४.४ विमान भ्यालमा रहेका जनावरहरु	१०३
५.२ प्रतिकात्मक रूपमा बनाइने बुट्टाहरु	१०४
५.३ भ्यालको प्रयोजन	१०७

अध्याय : छ

भ्यालको प्रयोग र संरक्षण

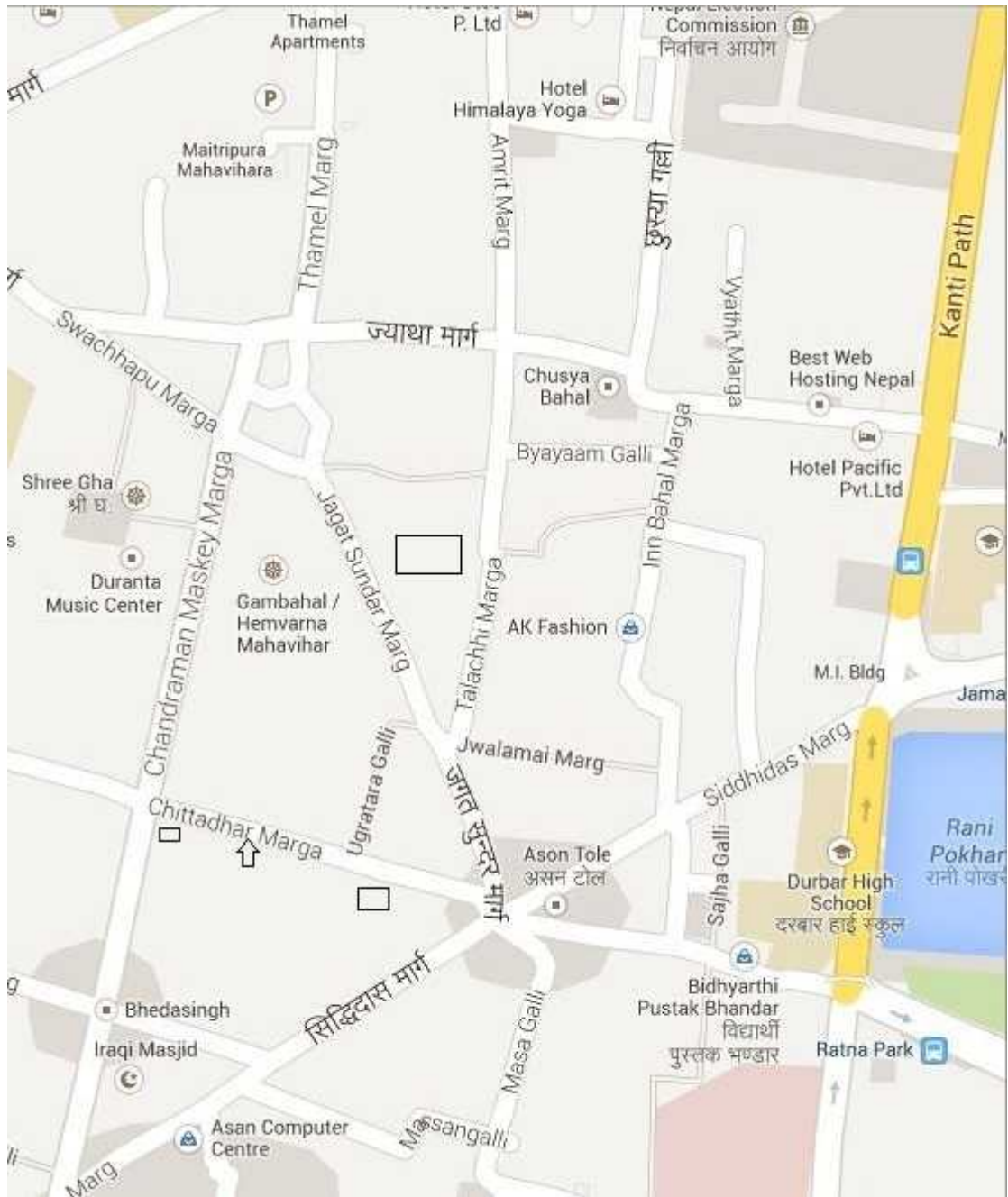
६.१ जनजीवनमा भ्यालको प्रयोग	१११
६.१.१ भ्यालको उल्लेख भएका अभिलेख	१११
६.१.२ भ्यालमा संस्कृतिको प्रभाव	११२
६.१.३ भ्यालको उल्लेख भएका गीत	११३
६.१.४ भ्यालको आकृति अंकित नोट	११५
६.२ काष्ठकलामा सामाजिक जीवनको प्रभाव	११५
६.३ भ्यालको विनाश तथा संरक्षण	११६
६.२.१ विनाश हुनुका कारणहरु	११८
६.२.२ संरक्षणका उपायहरु	१२०
६.२.३ भ्याल तथा ढोकामा जिर्णोद्धार गर्दा ध्यान दिनुपर्ने कुराहरु	१२४
६.२.३.१ पुनः प्रयोगमा ध्यान दिनुपर्ने कुराहरु	१२४
६.२.३.२ नयाँ प्रयोगका लागि आवश्यक परीक्षण विधि	१२५

अध्याय : सात

उपसंहार

७.१ सारांश	१२८
७.२ निष्कर्ष	१३०

परिशिष्ट	१३२
पारिभाषिक शब्दावली	१५२
सन्दर्भ ग्रन्थ सूची	१५७
रेखाचित्र	i-vii
चित्रफलक	viii-xxii

संक्षिप्त शब्दावली

इ.पू	इसा पूर्व
इ.सं	इस्वी संवत
का.म.न.पा.	काठमाडौं महानगरपालिका
चि.सं.	चित्रफलक संख्या
वि.सं.	विक्रम संवत
ने.सं.	नेपाल संवत
मा.सं.	मानदेव संवत
मी.	मीटर
से.मी.	सेन्टिमीटर
त्रि.वि.	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
ने.इ.सं.पु.के.वि.	नेपाली इतिहास, संस्कृति तथा पुरातत्व केन्द्रीय विभाग
ICUN	International Union for Conservation Nepal
NHS	Nepal Heritage Society
UNESCO	United Nations Educational, Scientific, and Cultural organization.
USAID	United State Agency for International Development